

Anmeldelser

Skrifter udgivet af Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie. 1952-1964.

I 1952 konstituerede *Udvalget for Udgivelse af Kilder til Landbefolkningens Historie* sig, og i efteråret samme år opnåede dets daværende formand og næstformand, landsarkivar Johan Hvitfeldt og arkivar C. Rise Hansen, den første bevilling fra Carlsbergfondet. Siden da er der med fortsat støtte fra dette og fra anden side udsendt en imponerende serie af betydningsfulde publikationer. En central plads såvel i udvalgets som i publikums øjne indtages af tingbogsudgaverne. Af disse er, mens dette skrives, udgivet *Herlufsholm Birks Tingbøger 1616-19, 1630-33* ved arkivar Karen Marie Olsen (2 bd.), *Aasum Herreds Tingbøger 1640-48* ved professor Aksel E. Christensen og universitetsadjunkt Troels Dahlerup (4 bd.), samt de endnu uafsluttede *Skast Herreds Tingbøger 1636-40* ved arkivar Poul Rasmussen (4 bd. + 1 hefte) og *Sokkelunds Herreds Tingbøger 1621-22, 1625-37* ved amanuensis Ole Karup Pedersen (2 bd. + 3 hefter).

Selvfølgelig har historieinteresserede været klar over det værdifulde kulturstof, der fandtes i tingbøgerne, og det har lejlighedsvis i større eller mindre omfang været udnyttet i retshistorisk og lokalhistorisk forskning, men almeneje bliver det først med udvalgets udgaver. Det er ikke for meget sagt, at hermed træder bonden som individ ind i historien. I ældre kilder er han objekt, her er han den agerende. I mange tingsvidner står personer og situationer så klart aftegnede, at de næsten efterlader et synsindtryk hos læseren, i hvilken forbindelse man dog også må erindre sig, at det er nogle af de bedste tingbøger, der fremlægges. Det livfulde kommer selvfølgelig navnlig frem i tingsvidnerne om dramatiske begivenheder i herred eller birk, slagsmål, drab, trolddomssager og lignende, men det fremgår også af de udgivne tingbøger, at æresførnærmelser med påfølgende slagsmål og drab i hidsighed har plaget landsbysamfundene i et omfang, der langt overstiger hyppigheden af disse

foreteelser i vor tid. Det er en hidtil upåagtet vrangside ved fællesskabet, som rimeligvis har sin psykologiske forklaring i det alt for nære samliv og den store afhængighed af hinanden. Det ville i den forbindelse være interessant om udvalget kunne udgive nogle tingbogsårgange fra de vestjyske egne, hvor enestegårde var fremherskende. Mon disse foreteelser ikke vil vise sig at være mere sjældne her.

Det er dog ikke i disse handlingsmættede episoder, man skal søge tingbøgernes største værdi, men i de glimt, der uforvarende kastes over kulturtilstande og den daglige tilværelse på landet. Nogle få linier fra sagen om den ulykkelige forkarl Niels Jensen, der blev fundet druknet i Vardeå, skal fremføres til illustration. Spørgsmålet var, om karlen havde begået selvmord eller var blevet myrdet. Lensmanden hidkalder to bartskeerere fra Ribe for at syne liget, disse erklærede, »at de så, at der var en pøt (fordybning) over hans venstre øje noget om til den venstre side, og da skar de kødet fra samme pøt, og da var benet inden for samme pøt noget sprukken og lidt indtrykt, og var der en liden skal, som de kunne opløfte med en kniv, dog var huden over samme pøt hel forinden (de skar)«. Ikke nogen ilde erklæring af disse barber-kirurger. Et indtryk af rytmen og den daglige tilværelse på en gård fås af disse få linier fra en medtjeners erklæring: »En torsdag morgen ungefær ved St. Mortensdags tide næstforleden da kom en af (gårdejersken) Marens, salig Otte Rasmussens piger og kaldte på ham, på en dreng og på Niels Jensen, som da tjente fornævnte Maren Ottens, at de skulle komme ind at bede Gud om nåde og til deres davre. Og der de kom ind, faldt de på knæ og læste og siunge, som de plejede at gøre, og der det var gjort, gik de ud igen og ville ikke have deres davre, fordi de tykte, det var for tidlig, og der fornævnte Niels Jensen gik ud, da sagde han til Maren Ottens: I hitter på så mange nye skikke med os. Hvor mon I vil hen med os?« (Skast herred 1640, s. 57 og 58, normaliserede). Forkarlens surhed skyldes irritation over, at de ikke som hidtil skal røgte dyrene inden davren. Under sagens videre forløb karakteriserer enken sig i en henvendelse til øvrigheden – hun var under mistanke for at have skaffet karlen af vejen – som en fattig, skrøbelig kvinde. Det clichéagtige i denne så velkendte form for en henvendelse til øvrigheden belyses af det forhold, at hun dog havde syv mennesker i sit brød.

Noget af det vigtigste tingbogsudgaverne illustrerer er de vidt forskellige vilkår bondebefolkningen har levet under fra egn til egn. Anmelderen har hidtil opfattet det som exceptionelt, når bønderne i hans hjemstavn, Nørre Rangstrup herred, kan ses

allerede omkr. 1600 i praksis – men ikke teoretisk – at nyde arvefæstets fordele med fikseret stedsmål, ubetydeligt hoveri og lignende og søgt forklaringen i Frederik 2.s udkøb af adelen i området. Men tingbogen for Skast herred viser, at forholdene her ikke har adskilt sig synderligt fra forholdene syd for kongeaen. I modsætning til forholdene i Herlufsholms birk er det et efter tiden velstillet samfund, man skimter bag retsprotokollerne, givende sig udslag i gode aftægtsforhold, store, ja til tider rige arveefterladenskaber og en forholdsvis fri disposition over gård og jord. Her er det holbergske billede af fæstebonden misvisende, men kommer man til Herlufsholms birk, møder man scenerier og forhold, der er som taget ud af Jeppe på Bjerget. Således sidder en aften i 1632 gårdmanden Rasmus Laarck og drikker med smeden i Ladby i dennes stue. Udenfor på gaden står Rasmus' kone Maren og bruger ukvemsord og vil have manden hjem. Da mister Peder Smed tålmodigheden og brøler: »Der burde fare en djævel i din sakramentske tæve, du burde stubbes til kagen, du est ikke den mand værd du haver«. Konen får sin mand til at stævne smeden til tinge for at mortificere de på offentlig gade fremsatte udtalelser, hvilket denne gør uden forbehold. »Han var uvidende om at have sagt det anførte, thi han var så drukken, at han hverken kunne gå eller stå, samt at han ikke vidste andet om Rasmus Laarcks hustru end det som var ærligt, kristeligt og tilbørligt i alle måder«. (1632, s. 106, 1603, s. 4). Erklæringen får en i høj grad til at mindes Jeppe's groteske ed »Jeg vil gøre min højeste ed på, at det er løgn, alt hvad jeg svor på tilforn«, thi af tingsvidner fra følgende tid og til slut af konens egen tilståelse fremgår, at hele landsbyen var klar over, at hun gennem syv år havde gjort manden til hanrej og at mindst et af børnene havde landsbyens Don Juan, Søren Andersen Jyde – om hvis forbavsende meriter tingbogen indeholder adskilligt – som fader.

Men ikke blot de pittoreske scenerier minder om Holberg, også dennes og ligesindedes harme over de trællekår, man bød de sjællandske bønder, belyses af tingbogen. I 1633 tiltaler skolens foged to fæstebønder – de optræder både før og senere som tingmænd, skulle altså have hørt til birkets mest ansete og indsigtfulde bønder – fordi de mod skoleforstanderens forbud havde ladet deres søster begive sig udenfor birket, førend hun havde barslet. De tiltalte forsvarer sig med, at skoleforstanderen havde givet tilladelse til, at søsteren måtte stå skriftemål for sit lejemål hos præsten i Rislev. Præsten der havde sendt hende videre til skrifte hos præsten i Herlufmagle, fordi den udlagte barnefader boede der, og under opholdet i denne præstegård fødte pigen pludselig sit

barn, »hvilket foster« altså var født udenfor birket, d. v. s. uden for vornedskabet, hvilket er pointen i sagen set fra skolens synspunkt. Fogedens påstand til dom er 1) hvad præsterne har foretaget sig kommer ikke sagen ved, 2) der skal ikke bevises, at skoleforstanderen har givet tilladelsen, 3) præsten i Risby kan ikke være hjemmel for, at skoleforstanderens forbud overtrædes og 4) om de to brødre ikke efter recessen (1558) art. 42 burde stå til rette. Fogedens argumentation fejer alle menneskelige hensyn til side og konstruerer derefter lydighedsnægtelse over for et uhjemlet påbud fra skolens side. Vornedskabet omfattede ikke kvinderne på det tidspunkt, først en generation senere blev der i D.L. 3-14-5 indsat en bestemmelse, der kunne have hjemlet fogedens påstand. Det var imidlertid en innovation i Danske Lov og blev ikke kodificeret uden indsigelse fra Peder Lassens side: male et contra principia juris, nam spurius sequitur conditionem matris, et mater est immunis quocumque loco nata sit, ergo et spurius (jf. Steenstrup i H.T. 5.r. VI, s. 410). Når fogeden henviser til recessens påbud om, at bønderne under straf af fæstetab skal være deres husbond lydige, tager recessen givetvis ikke sigte på det foreliggende forhold. Birkedommeren optog sagen til dom efter 4 uger, men har øjensynligt og forståeligt haft vanskeligheder med at formulere en dom, thi der blev ikke afsagt nogen, men efter den berammede frist stævnedes man påny brødrene til tinge, for at få dem til at indrømme, at de havde overtrådt et dem bekendt forbud fra skolens side. Den ene broder – den anden møder ikke og fik omgående en 3 marks bøde for foragt for retten – indrømmer, at han var bekendt med forbudet, men gentager, at skoleforstanderens tilladelse var indhentet i dette specielle tilfælde. Sagen bliver »aftinget« med, at de to brødre betalte 7 daler 16 skilling i bøde (1633, s. 54, 64 og note, 164 og 166).

Sagen efterlader et dybt indtryk af, hvor hjælpeløse og ukyndige tingmænd har været, selv i forhold, der angik dem selv. Denne ukyndighed kommer iøvrigt på en næsten tragikomisk måde til udtryk i en anden sag, hvor landsdommeren havde dekretet, at birkedommeren skulle vige dommersædet for at afgive en vidneforklaring. Tingmændene afslår efter tur at tage dommersædet i dette forholdsvis ubetydelige anliggende, een udtaler, »at han forstår sig intet derpå«, en anden, at han har givet birkefogeden en skæppe havre, »formedelst han ikke vil sidde i dommers sted« (1633, s. 86). Også det kunne blive en indtægt.

I anden forbindelse har Poul Meyer som jurist udtrykt ønske om, at udvalget måtte få lejlighed til at udgive så mange tingbøger som muligt for bedre at lære de forskellige rettergangsformer at

kende (Bol og By 4, s. 56). Udfra det rige indblik tingbøgerne giver i kultur- og samfundstilstande, kan anmelderen fuldt tiltræde dette ønske. Det ville således være ønskeligt at få nogle tingbogsårgange fra 1680'erne, fordi den sociale position af de i tingbøgerne agerende personer da forholdsvis let kan fastslås ved hjælp af matriklen 1682.

Læsere af tingbøgerne vil jo hurtig opdage, at han står overfor en række juridiske begreber, som er fremmede eller uvante for ham i den sammenhæng, de optræder i, for eks. at give lov på lovhævd lovtidsdag, at dele med høringer, at miste sit mandhelg, at blive tremarksmand, at stande for dom (hver der ikke er tale om domsafsigelse) o. s. v. Professor Poul Meyer har i sine noter til tingbøgerne og i en særbehandlig *Dom og Dele* i udvalgets publikationsserie *Bol og By* 4, s. 28-60, ydet fortjenstfulde bidrag til klarlæggelse for læseren af en del af disse begreber. Det arbejde, der er nedlagt her, må i høj grad påskønnes, men qua anmelder må man gøre nogle bemærkninger. P. M. formulerer s. 40 et betydningsfuldt forhold på følgende måde. »Afgørende for opfattelsen af tingsafgørelserne er imidlertid, at adskillige dokumenter og vidnesbyrd, der efter moderne opfattelse opfattes som bevismidler, efter datidens ret har karakter af formelle beviser, hvilke i realiteten vil sige domme«. Hvor mange læsere har egentlig glæde af en sådan formulering, og hvor bliver berettigelsen af den anke af, som P. M. tidligere (s. 28) har rettet mod ældre retshistorikere for deres anvendelse af deres egen tids juridiske begreber til beskrivelse af fortidens fænomener? Udgangspunktet for P. M.s anførte formulering er et udtryk som »N. N. stod her i dag for dom«, uden at der på nogen måde foregår noget, der efter vore begreber har med domsafsigelse at gøre. Faktisk anvendes udtrykket fuldkomment identisk med det velkendte middelalderlige udtryk »N. N. in placito nostro anno domini etc. constitutus«, hvoraf ingenlunde følger, at P. M.s formulering er urigtig, men at vort tingbegreb er for snævert, at det »at være på tinge« under givne omstændigheder er ensbetydende med at opnå en dom. For eks. vil en herremand, der efter lovlig varsel får et synsnævns uimodsagte erklæring om, at gårdfæld er konstateret, i praksis have opnået en dom over fæsteren, fordi recessen 1558 fastslog, at gårdfæld giver ret til udvisning. P. M.s formulering dækker dette forhold, men man kan jo nok synes, at det ville være mere frugtbart, om en retshistoriker drog sammenligning med en tingbogdommers virke idag og understregede, at i fortiden blev mange flere forhold behandlet på den formelle måde en sådan dommer anvender.

Dette er imidlertid et formuleringsproblem, den næste ind-

vending er derimod af real karakter. S. 41 skriver forfatteren »Hvis vidne stod mod vidne, har tinget oprindeligt ikke kunnet tage stilling til, hvilket udsagn, der skulle anses for troværdigt . . . Efter reformationen . . . blev det pålagt herredsfogederne at granske og forfare vidnesbyrderne på begge sider og dømme, efter som de fandt retfærdigt«, nemlig ved recesserne 1547 og 1558. Det fremgår af s. 31, at v. Stemann, Schleswigs Rechts- u. Gerichtsverfassung im 17. Jahrhundert (1855), ikke hører til P.M.s læsning, hvad der kun kan beklages. Som herredsfoged i Nordslesvig og senere præsident for appellationsdomstolen i Slesvig havde v. Stemann en føling med den i sammenligning med kongeriget meget mindre brudte udviklingslinie i hertugdømmet, som stadig gør hans bog læseværdig. Hertil kommer, at han som udgiver af ca. 200 sider udtog af sønderjyske tingbøger nok er værd at lægge mærke til. – En sammenligning mellem hans stærkt forkortede udtog og Udvalgets udgaver viser iøvrigt, hvor rigtigt det er, at Udvalget har besluttet sig for en ord- og bogstavret gengivelse af tingbøgerne. – Men tilbage til emnet. Stemann gør bl.a. opmærksom på, at en stor del af de mange domme med diffamerende virkning (tremarksmand, mindermand og lign.) har deres hjemmel i Tord Degns art. 94. »Item pro falso testimonio in placito prestituto soluat falsus testis ad minus tres marchas bondoni et regi tantum«. Direkte henvisning til denne bestemmelse findes gentagne gange i Herlufsholms tingbog men på en lidt særegen måde, således 1631, s. 99: »N.N. formente om han (modparten) ikke havde berettet løgn inden tinge og derfor bør at bøde tre mark efter kong Eriks håndfæstning«. I noteapparatet gøres opmærksom på, at en sådan bestemmelse ikke findes i håndfæstningen 1282 29/7 og at »måske bruges sådanne henvisninger til at betegne almindelige retsgrund-sætninger, det er i hvert fald ikke sandsynligt, at birkefogeden har haft et håndskrift, der betegnede sig som 'Kong Eriks håndfæstning'. Forklaringen er så temmelig sikker den, at Tord Degns artikler i mange lovhåndskrifter står blandt de supplerende lovtekster, der gives til landskabslovene, og dette supplement begynder som regel altid med håndfæstningen 1282. Man har derfor allerede omkr. 1300 kunnet procedere mod falsk vidneafleggelse på tinge, og de »tremarksmænd«, der optræder i hdfstn. eller landefredsforbundet 1360 og som hører til nederst på den sociale rangstige, må opfattes som de første kendte repræsentanter for den klasse diffamerede mennesker.

Alene tingbogsudgaverne er en stor præstation, men derudover har udvalget sat sig for at kaste lys over mange andre sider af bondens tilværelse. Anmelderen anser udgivelsen af statistisk

materiale fra 16. årh. som den næst tingbøgerne vigtigste opgave. Den faste grund under fødderne, som Henrik Pedersen skabte med sit talmateriale fra 1682 matriklen, skydes for visse dele af landet med forholdsvis stor sikkerhed 100 år og længere tilbage i tiden. Bibliotekar Svend Gissel har udgivet *Sjællands Stifts Landebog 1567* og overarkivar C. Rise Hansen et beslægtet kildemateriale, *Præsteindberetninger om Fæstegods m.v. i Vendelbo Stift 1568 og 1599*. Materialet er værdifuldt, men har statistisk set også sin begrænsning, hvilket bl. a. fremhæves af Gissel i hans indledning s. XXII flg., jf. også anmelderens bemærkning ovf. s. 264 note 2 om forholdene i Gundsømagle. Til fremlæggelse af statistisk materiale må også henregnes arkivar Poul Rasmussens udgivelse af *Århusgård og Åkær Lens Jordebog 1544* og *Silkeborg Lens Jordebog 1586*. Formelt er det jordebogsudgaver, men de meget grundige indledninger må ses i sammenhæng med samme forfatters andetsteds udgivne *Herreklostrenes Jordegods i det 16. Aarhundrede og dets Historie* (1957) og det vil da ses, at disse arbejder sigter på ikke mindre end en fuldstændig opgørelse over gejstlighedens gods i Århus stift på reformationstiden. I den henseende peger hans arbejder langt ud i fremtiden, man må ønske, at tilsvarende undersøgelser må blive foretaget for andre stifters vedkommende.

Til belysning af forholdene på adelens gods har Udvalget foreløbigt udgivet *Jakob Ulfelds Jordebog 1588* ved Svend Gissel, og vil, medens dette skrives, i nær fremtid udgive *Eske Broks Skifte 1626* ved C. Rise Hansen og *Viborg Landstings Skøde og Pantebøger for 1660* ved landsarkivar Jens Holmgård. Endelig er der i serien *Ældre Danske Kirkebøger* hidtil udgivet tekstbindet *Levnedsløb i Sørbymagle og Kirkerup Kirkebøger 1646-1731* ved museumsinspektør Ole Højrup. Ligesom ved tingbøgerne føler man ved læsning af de ofte righoldige biografier over de afdøde, at man kommer datidens mennesker ind på livet, men her set fra studerekammerets vinduer, ikke med retsskriverens briller, og det gør i nogen grad en forskel. Kan der iøvrigt udtrykkes en skarpere fordommelse over vornedskabet end den, der ligger i præstens mindeord over den 21-årige Morten. »Hjemme hos forældrene til denne dag. Levet skikkelig, flittig, forældrene lydig etc. Var truet med øde gård som brødrene og andre sådanne, men nu befriet derfor«. (Nr. 603).

Udvalget har ikke nøjedes med udsendelsen af disse mange forskelligartede udgaver, men har sideløbende hermed startet to serier, der videnskabeligt behandler de problemer, som det har sat sig som mål at belyse. I serien *Landbohistoriske Skrifter* er udkommet afdøde landsarkivar Gunnar Olsens disputats, *Hovedgård*

og *bondegård*, en behandling af stordriftens vækst i tiden 1525–1774. I serien *Bol og By* er skabt et forum, hvor emner vedrørende landbefolkningens forhold tages op til videnskabelig behandling. Det ligger udenfor denne anmeldelses rammer at referere alle de her fremkomne afhandlinger, enhver der er interesseret i ældre tiders samfunds- og kulturtilstande må selv holde øje med denne publikation, der omhandler og kaster lys over mange forhold.¹ Dog kan der være grund til at omtale to agrarhistoriske afhandlinger, fordi Udvalget blandt sine fremtidsplaner har en udgivelse af udvalgte markbøger fra Christian V.s matrikel. Hvis det moment ikke forelå, ville anmelderen efter endt læsning af de omtalte afhandlinger, Poul Rasmussen, »De regelbundne landskifter. Deres beskrivelse og deres bestemmelse« og Ole Widding, »Om rebning«, have henlagt dem og til eget brug rubriceret dem som henholdsvis en metode til forbedring af Henrik Larsens metode og som en tilbagevendende til Olufsens gamle opfattelse af den gennem tiderne uændrede landsbymark. Men med den omtalte plan in mente rejser de et større problem: Hvor står den agrarhistoriske forskning i grunden idag og hvad tilsigtes med en udgivelse af nogle markbøger? Udfra det synspunkt kan der være grund til at tage stilling til de to afhandlinger. Widdings opfattelse går ud på, at markbøgerne repræsenterer et levn, at den landsbymark der opmålt 1682 har bestået således »gennem tiderne«. Hans eksempler virker kritisk set just ikke imponerende, det ældste fra 1499 beviser jo ikke andet end at forholdet mellem de tre gårdes størrelse er det samme i 1499 og 1682 (*Bol og By* 5, s. 90), og det trænger sådan set ikke til bevis. Man kunne sagtens opstille en mængde eksempler, der viste i modsat retning af Widdings opfattelse, men det er ikke det afgørende, det afgørende er, at Widdings grundopfattelse er skæv. Han formulerer den overfor 'skeptikere' på den måde: »der havde vel ikke været grund til at gennemføre en så omfattende omvæltning af åsene, som en rebning faktisk betød,

¹ Af betydelig interesse er således Gissels påvisning af, at åbotønden og sjællandstønden ikke blot som hidtil bekendt havde forskelligt skæppetal, men også var af forskelligt rumindhold, hvilket er nyt. Gissels argumentation (*Bol og By*, 5, s. 39) finder sin fulde bekræftelse i Langs andet regneeksempel fra 1576, nemlig at 11 åbolæster er lig 8 læster 11 pund 6 skæpper sjællandsk. Baggrunden for regnestykket, som Gissel ikke fortolker rigtigt, er: 11 åbolæster eller 396 åbotønder er lig 396 + 33 tønder sjællandsk (fordi ifølge Langs første ligning 1 åbotønde (8 skæpper) er lig $6\frac{1}{2}$ skæpper sjl. (= $1\frac{1}{12}$ tønde), hvilket skal deles med 48 og giver Langs facit 8 læster 11 pund 6 skæpper sjællandsk. Overfor Gissels tvivl om, hvor gammel denne sjællandske skæppe har været, må fremhæves, at når 12 gårde i Sneglerup i 1370 hver yder 16 skæpper byg, og de også gør det i 1591 og 1664 (ovf. s. 314) har vi også lov at slutte, at skæppetallet har været uændret i den periode.

hvis ikke der derved var skabt en ordening, som betød en retfærdig jordfordeling i forhold til de afgifter, der hvilede på jorden, og en fordeling, som var accepteret af bønderne i de pågældende byer. De havde selv en interesse i, at ordenen blev opretholdt (ibid). Det skæve i forestillingen er, at man ved en rebning kunne opnå en objektiv, retfærdig løsning. En landsbymark var ikke en plan skrivebordsflade, den bestod navnlig set fra bonitetssynspunktet – og det var i bøndernes øjne det væsentlige – af en mosaik af uensartede bestanddele. Jo større enheder man inddelte marken i, des større var de uretfærdigheder, der kunne ramme den enkelte, jo mindre man gjorde dem des mindre var denne skavank, men det førte kun til en approximativ tilnærmelse til den absolutte retfærdighed og var behæftet med den fejl, at det førte til yderliggående udparcelleringer. En retfærdig løsning var sådan set den Gjesingbønderne havde udtænkt, nemlig den hvert år at skifte marken påny; over en årrække ville plus og minus for den enkelte udlignes. Men manglerne ved den ordening er jo også indlysende, så det er let at forstå, hvorfor den 1637 blev opgivet (Skast herreds tingbog 1637, 584). Tilfældet belyser iøvrigt også, at Widding i nogen grad overdriver bøndernes modvilje mod nye rebninger, det samme fremgår ligeledes af de mange lokale forbud mod rebninger i nyere tid, således forbød amtmanden i Haderslev i 1605 nye rebninger i amtet, fordi de førte til så mange stridigheder indenfor landsbyerne. Widdings andet ræsonnement, at en rebning eo ipso måtte betyde en retfærdig jordfordeling i forhold til afgifter, modbevises tilfulde af matriklen 1682. Gårde med samme landgilde kunne som bekendt have et vidtforskelligt hartkornstal. Det er jo netop det dilemma, der ligger bag udarbejdelsen af matriklen. Overfor Widding må derfor hævdes, at den udvikling fra større til mindre inddelinger, der kan konstateres siden højmiddelalder (Paludan-Müller, Poul Meyer; man kunne også nævne Arup, men her er tankegangen en anden), er en ganske naturlig foreteelse, den hører fællesskabets mekanik til. Et givet grandestævne har på et givet tidspunkt uden tvivl kunnet udtænke og vedtage en ordening, der var bedre end den hidtidige, men erfaringen ville snart vise, at nogle stadigvæk var mere begunstigede end andre, og selv om forskellene var mindre, var krav om nyrebning stadigvæk lovhjemlet, medmindre rebning ikke blev forbudt som i Haderslev amt.

Poul Rasmussens afhandling drejer sig som nævnt om en forbedring af Henrik Larsens metode til bestemmelse af bolene i matriklen 1682. Men spørgsmålet er, om en sådan forbedring er påkrævet. Lidt historiografi vil her være på sin plads. Det var under en diskussion med Erslev, at P. Lauridsen i 1903 som støtte

for sin opfattelse af bolet i middelalderen henviste til, at bolet ifølge matrikuleringsarbejderne endnu var en »håndgribelig realitet« i landsbymarken i 17. årh. Bemærkningen blev grebet af den da unge Henrik Larsen, og man kan sige det blev hans livsværk at efterspore disse bol i matriklen 1682. Tankegangen, der ligger bag, er beslægtet med Olufsens og Widdings, nemlig den, at når disse bol var bestemt efter en analyse af markbøgernes talkolonner, har vi de middelalderlige bol for os. Som bekendt har han dannet skole.

Det bedste materiale til studiet af disse 'Larsenske bol' er imidlertid ikke markbøgerne 1682, men akterne med tilhørende kort over opmålingen i Tyrstrup herred 1716-18. Man behøver blot at kaste et blik på et af disse kort, der vedrører opmålingen af Stenderup bymark og som Mogens Lebech har udgivet i *Sdj. Aarb.* 1937, s. 32, for at indse dette. De agerstrimler, der på kortet er angivet med tallene 1-6 er bolene i landsbymarkens fald. Alle de problemer, der knytter sig til markbøgernes talkolonner, hvilke gårde, der ligger i bol sammen, hvormange bol der er, hvilken himmelretning målingen er foretaget i o. s. v. løses her let og overskueligt af sig selv. Faktisk behøves der udover kortet kun nogle få opmålingsakter til illustration, hvilke gårde, der lå i bol sammen, og hvilket ottingtal de havde, for at kunne overskue hele systemet.¹ For den agrarhistoriske forskning, der mere end 100 år har beskæftiget sig med disse problemer, vil en udgivelse af et passende udvalg af disse kort og akter uden tvivl kunne blive af meget større værdi end udgivelse af nogle markbøger. Hvem tør for eks. på et kort som det over Stenderup bymark 1716 forsøge at indpasse et middelalderligt bolbegreb, der omkr. 1250 giver sig udtryk i en formulering som: »Backensbool in uno loco, et dimidium Fæstebool iuxta Gamlæby tofteænde?»

C. A. Christensen

Henrik S. Nissen og Henning Poulsen: På dansk friheds grund (Dansk Ungdomssamvirke og De ældres Råd 1940-1945). 1963. 328 sider.

Som første bind i en planlagt serie af studier over besættelsestiden har Udgiverselskab for Danmarks nyeste historie udsendt

¹ Til systemets karakteristika hører, at de gårde, der lå i bol sammen ikke har samme agerbol fra fald til fald. Hvis en gårdgruppe har bol 1 i et agerfald, kan den f. eks. have bol 5 i næste, bol 2 i tredje o. s. v. Ser man på kortet er det let at indse, at herved kan de uretfærdigheder, der er en følge af agerfaldenes naturgivne form, formindskes. Det er en anden fremgangsmåde end den Gjesingbønderne anvendte, men tilstræber principielt det samme, en formindskelse af uretfærdighedsmomentet.